

Dr. TÓTH LÁSZLÓ:

A TECHNIKAI FEJLŐDÉS ÚJ VONÁSAI ÉS A NYUGAT-EURÓPAI
AGRÁRPOLITIKA "CSÓDJE"

Biztosan nincs még egy olyan területe a gazdaságnak, ahol a technikai és a társadalmi változások között olyan szoros összefüggés lenne, mint a mezőgazdaságban. Ez nemcsak történelmileg igaz, hanem a mai körülmények között is.

A 60-as években a marxista irodalomban a tőkés agrárfejlődés dilemmájáról beszéltek. Ennek lényege abban foglalható össze, hogy a tudományos-technikai forradalom betörése a mezőgazdaságba jelentősen megrágitotta a családi gazdálkodás mellett a termelést, csak komoly támogatással lehetett a fejlődést biztosítani, a jövedelmek csökkenését megakadályozni. Egyre drágábbá vált az egyre korszerűbb mezőgazdaság, tehát a mezőgazdaság iparosodásának folyamata szembe került a mezőgazdasági termelési viszonyokkal, a monopoltőkés környezetben létező kisárutermeléssel.^{1/}

A 70-es években egyre nyilvánvalóbb, hogy a családi gazdálkodásra épülő monopoltőkés agrárpolitika súlyos válságban van, a szokásos túlzó nyugati megfogalmazás szerint "csődbe" jutott. Ezt sok polgári közgazdász is elismeri, annyira nyilvánvaló. A mezőgazdaság elviselhetetlenül sokba kerül a társadalomnak, miközben a farmerek életszínvonalának a megőrzése, a paritásos jövedelmekre törekvés egyre nehezebb. A 70-es évek tőkés világgazdasági válsága - és az egyre nyilvánvalóbbá váló, várható világelelmezési válság - fokozta az ellentmondásokat, tovább élezte

az agrárproblémákat. Miben mutatkozik meg ez a válság, milyen okai vannak és miért? A következőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ, főként az EKG, ezen belül is különösen az NSzK példáján.

A birtokstruktúra változásának néhány jellemzősége

A technikai fejlődésnek a birtokstruktúrára gyakorolt legszembetűnőbb hatása az üzemméretek növekedése, a területi koncentráció. A köztudottan viszonylag kis üzemméretekkal rendelkező nyugatnémet mezőgazdaságban például 1960-1976 között a mezőgazdasági üzemek száma 45 %-kal csökkent, miközben a mezőgazdasági keresők számának 50 %-os csökkenése következett be. Ennek következtében az egy farmra jutó foglalkoztatottak száma is csökkent, mintegy 10 %-kal.^{2/} Franciaországban - ahol kedvezőbb a birtokstruktúra -, szintén megfigyelhető ez a tendencia, a gazdaságok számának csökkenése mellett csökken a fajlagos foglalkoztatottság. Malassis szerint 1960-1970 között az egy családi gazdaságra jutó munkaerő-lekötés 1,7-ről 1,4-re csökkent, miközben jelentős volt az elvándorlás. 1960-1975 között 300 ezer gazda és 600 ezer kisegítő hagyta el a mezőgazdaságot.^{3/} Az EKG egészét tekintve is hasonló a helyzet. 1968 és 1977 között a mezőgazdasági üzemek száma 6,5 milliőről 4,9 millióra /24,4 %-kal/ csökkent, a mezőgazdasági keresőké pedig 12 milliőről 8,4 millióra. Így az egy gazdaságra jutó keresők száma 18,7 %-kal csökkent.^{4/}

Ezekről a tendenciákról már korábban is elég sokat irtak. Arról is, hogy a kisebb földterületű gazdaságokra jutó összes földterület is csökkenő tendenciát mutat. Így például az NSzK-ban a 15 ha alatti üzemek az összes mezőgazdasági területnek 1968-ban még 41,7 %-át tették ki, 1978-ban - becsült adatok alapján - már csak 34,5 %-át. Ugyanezen időszak alatt a 30 ha alatti területű üzemekre vonatkozóan egytől-egyig csökkenő az összes földterület. A 30 ha-t meghaladó birtokkategóriákban viszont növekedett az összes földterület. Új jelenség, hogy 1977-ről 1978-ra a 30-50 ha-os kategóriákba tartozó üzemek összterületének éves növekedési üteme már jelentősen alatta marad a hosszabb idő átlagában mutatkozott ütemnek. Az 1968-78-as évi növekedési index átlagosan 4,8 % volt, az 1977-78-as csak 1,5 % os. Ez arra utal, hogy már az ebbe a kategóriába tartozó gazdaságok is egyre kevésbé "birják el" a modern technikát, a nagyobb farmok területnövekedése gyorsult meg. 1968 és 1978 között a nagy farmok javára a 20 ha-nál kisebb gazdaságok 2170 ezer ha-t "adtak át".^{5/}

A birtokstruktúra változásának további jellegzetessége, hogy a foglalkoztatás jellege szerint is módosul. Ugy tűnik, tartós jelenséggé válik a mellékfoglalkozású mezőgazdasági tevékenység. Ugyancsak az NSzK mezőgazdaságának adatai szerint a főfoglalkozású teljesen mezőgazdasági tevékenységet folytató üzemek száma 1968-78 között mintegy 267 ezerrel, 34 %-kal csökkent, a mellékfoglalkozásúaké viszont csak 45 ezerrel, 18,6 %-kal. Legjobban a főfoglalkozású kiegészítő gazdaságok száma csökkent, évi átlagban 9,9 %-kal,^{6/} ami arra utal, hogy a kiegészítő

üzemek a legkevésbé versenyképesek, ezek tudják a legkevésbé biztosítani a jövedelmező gazdálkodást. Feltételezhetően a technika fejlődésével nem képesek lépést tartani, bár erre nincs adatunk. Franciaországra vonatkozóan ugyancsak Malassis említi, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak munkaidejének és jövedelmének mintegy 25 %-a, a hegyvidékeken pedig 50 %-a nem mezőgazdasági jellegű illetve eredetű.^{7/}

Ahhoz, hogy a birtokstruktúra változásaira magyarázatot adhassunk, mindenekelőtt a mezőgazdasági technikai változásokat kell áttekintenünk.

A mezőgazdasági technika változásának jellemző momentumai

A mezőgazdaság iparosodásával tudvalévően fokozódnak a mezőgazdaság külső kapcsolatai, a mezőgazdaság fejlődése egyre inkább kívülről meghatározott. Mindenekelőtt a technikai oldalon mutatható ez ki, aminek következtében a gazdasági függés is erősödik. A termelőeszközöket előállító monopóliumok saját tevékenységük rentabilitását tartva szem előtt, sokszor belekényszerítik az alacsony koncentráltaságú mezőgazdasági üzemeket olyan technika alkalmazásába, amely nem felel meg az üzemi méreteknak.

Leginkább a traktorellátottságon mérhető ez a kiszolgáltatottság. Miközben láttuk például, hogy az NSzK-ban még 1978-ban is kb. 35 %-át a 15 ha-nál kisebb üzemek tették ki az összes földterületnek, hallatlanul megnőtt a nagyteljesítményű traktorok gyártása és értékesítése. Még 1959-61 között éves átlagban

a hazai termelésből való traktorértékesítés 13,2 %-át tették ki csak a 34 LE feletti traktorok, 1976-ban már kereken 95 %-át. Emiatt eltolódott a gazdák kezén lévő traktorok teljesítménye is a nagyobb teljesítményűek felé. 1960-ban a 18 LE alatti traktorok aránya az összesből még 48,2 %-os volt, 1975-ben már csak 14,1 %-os. A változás különösen az 1970-75-ös időszakban volt gyors ezen belül. A másik oldalon viszont a 35 LE felettiek 1960-as 4,8 %-os aránya 46,8 %-ra nőtt ugyan-ezen idő alatt, ezen belül is az 50 LE felettiek az összes traktor 16,1 %-át teszik ki már.^{8/} Hozzá tartozik a képhez, hogy a traktorállomány abszolút növekedése eközben 62,5 %-os volt, 800 ezerről 1300 ezer darabra nőtt a traktorok száma.^{9/}

Szoros negatív korreláció van az üzemnagyság, a traktorállomány és a traktorteljesítmény között. Ez a problémák egyik nyitja. Illusztrálásul nézzük meg az NSzK erre vonatkozó 1975-ös adatait:

Az üzemnagyság, a traktorállomány és a traktorteljesítmény az NSzK mezőgazdaságában 1975-ben^{10/}

1. táblázat

Megnevezés	Üzegnagyság /ha/			
	5-10	10-20	20-50	50-
Traktorok száma/100 ha	171	114	75	39
Traktor LE/100 ha	4987	4021	3208	2209
1 traktorra jutó LE	29,2	35,3	48,2	56,6
1 traktorra jutó LE a legkisebb üzemekre jutó %-ában	100,0	120,9	146,6	193,8

A táblázatból kitűnik, hogy az egy traktorra jutó teljesítmény az 50 ha-t meghaladó üzemekben kb. duplája az 5-10 ha-os üzemekének, miközben a 100 ha-ra jutó teljesítmény ezekben az üzemekben 44 %-a a kicsikének. A számok önmagukért beszélnek, a tulgépesítés világos! És még nem is említettük a mintegy 180 ezer kombájnt és közel félmillió fejőgépet, ami további bizonyítéka állításunknak!^{11/}

Hasonló helyzetet figyelhetünk meg az anyagfelhasználást illetően is. Szintén az NSZK-ra vonatkozóan állnak rendelkezésre ilyen adatok. Hallatlanul nagy mennyiségben használ fel például az NSZK mezőgazdasága üzemanyagot, valamint villamosenergiát. Az utóbbi években az energiafelhasználás szerkezetében bizonyos változás figyelhető meg, feltehetően azzal kapcsolatban, hogy a szénhidrogén-üzemanyagok ára jelentősen nőtt és esetenként ellátási zavarok is voltak a válság hatására. Ez abból látható, hogy amíg a villamosenergia-fogyasztás millió kWh-ban számolva 1977/78-ban kb. 110 % volt az 1973/74-es felhasználásnak, addig ugyanezen időszak alatt az üzemanyag-felhasználás kg-ban számított mennyisége gyakorlatilag változatlan volt.^{12/} Ma már a takarmány döntő részét is vásárolja a farmer. Az NSZK-ban például az 1976/77-es gazdasági évben a felhasznált takarmánygabonának /keveréktakarmánnyal együtt/ 73 %-át ugy vásárolták /4469 ezer tonnát/. Emellett 500 ezer tonnát tett ki a vásárolt takarmányfehérjék mennyisége és 5439 ezer tonnát a sovány tejporé.^{13/}

Tovább nőtt a felhasznált, tehát vásárolt mütrágya mennyisége is, a foszfor kivételével. Különösen gyors volt a nitro-

gén-mütrágya és a talajjavítási célra szolgáló kalcium felhasználásának a növekedése a 70-es években.^{14/}

A technikai változások költségkihatásai, valamint a hozamok és az árak alakulása

A technika változásai nem maradnak hatás nélkül a költségekre sem. A 70-es évek inflációs időszakában e változásoknak különösen nagy jelentőségük volt a gazdálkodásra, annak biztonságára és végső soron a jövedelmezőségre. Jellemzésül csak néhány - az előbb tárgyalt technikai változáshoz kapcsolódó - költségalakulást említek meg.

A traktorok beszerzési átlagára például az NSzK-ban 1970-77 között 50 %-kal, az egyéb mezőgazdasági gépeké 60 %-kal nőtt.^{15/} Az üzemanyag- és energiafelhasználás /millió DM/ 1973/74 és 1977/78 között 121 %-ra nőtt, ugyanezen időszakban viszont a takarmányok folyó áron vásárolt teljes összege 131 %-ra, 6323 millió DM-ről 8282 millió DM-re. A műtrágyafelhasználás értékének növekedése 132 %-os volt.^{16/}

A mezőgazdasági termelés költség szerkezetében a korábbi tendenciával szemben a 70-es évek elejétől megállt az energia-költség részarányának növekedése, és nagyjából változatlan lett a gépköltség aránya is a 70-es évek során.

Miközben a farmer belekényszerült az input oldalról egyre erőteljesebb kapcsolatokba, gazdaságában a termelés a csökkenő hozadék szférájába jutott. Az agrotechnikának az a minőségi változása, amely a 60-as években végbement elmult, a 70-es években a termésátlagok növekedése rendkívül lelassult, még azt is

figyelembe véve, hogy voltak kedvezőtlen időjárású évek.

A termésátlagok alakulása az NSzK mezőgazdaságában

1956/71 és 1971 között^{17/}

/q/ha/

2. táblázat

Növényfajta	1957/61	1970	1975	1976	1977
Kenyérgabona	28,6	35,3	41,6	38,3	42,2
Takarmánygabona	27,3	31,7	39,1	34,7	40,0
Burgonya	223,9	272,3	261,3	236,2	286,5
Cukorrépa /feld./	391,1	442,2	447,9	429,8	475,2 ^x
Olajos magvak	20,6	21,8	22,0	23,4	25,7
Takarmányrépa	483,1	920,3	926,7	836,5	1003,5
Lucerna és lóhere	70,5	78,2	79,2	63,7	77,7
Rét- és legelőfü	59,3	67,6	69,9	58,6	71,8

x = becsült adatok

Igaz ugyan, hogy az átlag nem mond sokat, különösen a specializált gazdaságok esetében, de nagyjából jellemzi a kialakult helyzetet, hogy 1970-1977 között a mezőgazdasági termelői árak /bennük az állami felvásárlási árak/ az NSzK-ban 45,1 %-kal nőttek. Láttuk már, hogy a géparak ennél gyorsabban nőttek, de ugyanez a helyzet például a műtrágya tekintetében is, hiszen a nitrogén-műtrágya tonnánkénti ára 1977/78-ra az 1972/73-ashoz képest 41,3 %-kal nőtt.^{18/} A fajlagos ráfordítások növekedésével a valóságos költségnövekedés ennél nyilvánvalóan nagyobb.

Ilyen körülmények között a farmer erőltetett beruházási tempót kénytelen magának diktálni. Amíg 1969/70-ben a bruttó me-

zógazdasági beruházások összege az NSzK-ban 4991 millió DM volt, 1977/78-ban már 9244 millió DM. A nyolc év alatti növekedés 82,5 %-os, de 1973/74-hez képest 51,1 %-os, ami a beruházási ütem növekedésére mutat.

Hosszabb időszakban nem változott ugyan a pótló beruházások aránya az összes beruházásból /80 % körüli a 70-es években/, de jelentős volt a ciklikusság, amit főleg a kisfarmer, a gyenge gazdaság visel el nehezen. Például a válság idején, 1974/75-ben egyáltalán nem volt bővítő beruházás, 1976/77-ben viszont 43 %-os volt a bővítő beruházások aránya.^{19/}

Az elavult, esetenként még feudális vagy félf feudális vonásokkal is terhelt földtulajdoni rendszer és örökösödési jog is hozzájárul a mezőgazdaság válságos helyzetéhez. A spekuláció és sok más tényező hatására például Angliában 1955-1975 között a földár kilencszeresére nőtt, Franciaországban még ennél is gyorsabb ütemben, reálértéken számolva évi átlagos 4,5 %-kal. Az NSzK-ban ugyan korlátozták a földár növekedését, ezzel viszont a földdel együtt értékesített javak /épületek, ültetvények/ ára nőtt óriási mértékben.

Azzal, hogy a gazdálkodást folytatónak ki kell fizetnie az örökösöket, szintén tőkét vonnak el a mezőgazdaságtól. Ha viszont nem ez történik meg, akkor a földtulajdon és a földhasználat ellentmondása fékezi a fejlesztést. Jellemző ezzel kapcsolatban, hogy Franciaországban egy gazdaságnak átlagosan négy tulajdonosa van, de 40 ezer olyan gazdaság létezik, amelyek társtulajdonosainak száma meghaladja a tízet.^{20/}

Sulyosítja a helyzetet, hogy a fejlett tőkésországokban nagyon magas a nem mezőgazdasági többségű földtulajdon aránya,

Japán 62 %-os részarányától egészen Franciaország 17 %-os arányáig.

Mindezek a címszavakban vázolt tényezők hozzájárulnak ahhoz, hogy a mezőgazdaság ezekben az országokban egyre jobban eladósodik. Az NSzK-ban az 1978 és 1973 közötti öt évben a mezőgazdasági adósságállomány 24,7 %-kal nőtt, az évi kamatteher pedig ma már eléri a 2000 millió DM-t. A hitelállománynak tartósan 1/4-ét teszi ki a rövidlejáratu hitel, ami a legszorítóbb a farmer számára.^{21/}

A mezőgazdaság helyzete és az agrárpolitika "csődje"

Láttuk, hogy a mezőgazdaság milyen súlyos helyzetbe került a fejlett tőkésországokban az 1970-es években. Nyilvánvaló az agrárpolitikának az ebben játszott szerepe, de az is, hogy a kölcsönhatás révén a válság az agrárpolitikát is válságba juttatta.

A tőkés állam jelentős támogatása sem oldja meg már a mezőgazdaság problémáit. Az EGK-ban például arra számítanak, hogy amennyiben nem sikerül megoldást találni az agrárproblémákra, a jelenlegi - ma sem alacsony - támogatási, szabályozási költségek évi átlagos 20 %-kal nőnek. Ma az EGK költségvetésének 70-75 %-át /1977-ben 8,6 milliárd dollárt/ fordítják a mezőgazdaságra, de ez az összeg is csak mintegy 40 %-a annak, amit a tagországok összesen költöttek mezőgazdasági célzattal.^{22/} Ezzel szemben, az agrárprotekciónizmus azt eredményezte, hogy

a fogyasztókat terhelő élelmiszerárak - a mezőgazdaság tönkremenetele mellett - esetenként csillagászati nagyságúra rugnak. A legkirívóbb e téren az EKG mezőgazdasági árrendszere. 1977-ben a közös piaci buzaárak 204 %-kal, a vaj ára 401 %-kal, a marhahúsé 192 %-kal, a cukoré 176 %-kal, a sovány tejporé - amelynek döntő részét takarmányozási céllal használják fel - 571 %-kal volt magasabb a tőkés világpiaci árnál.^{23/}

A magas árak miatt - a "The Economist" adatai szerint - az EKG-ban felhalmozódott cukorfelesleg 3,3 millió tonnát, a vajhegy 129 ezer tonnát, a tejpor-készlet 829 ezer tonnát és a marhahús 382 ezer tonnát tesz ki. És akkor még nem is volt szó a tónagyságu bor- és étolajkészletekről, valamint az eladhatatlan gabonafeleslegekről.^{24/}

Az EKG egyre kevésbé képes kereskedni agrárprotekciónizmusa következtében a mezőgazdasági termékekkel, "belefullad saját készleteibe".

Az eddigi fejlődés eredménye tehát már látható. A monopol-tőke zsákutcába juttatta a mezőgazdaságot. A gyógymód, a terápia még nem ismeretes a monopóliumok és államaik előtt, de nem lehet kétségünk afelől, hogy ki fogja viselni a kezelési költségeket!

J e g y z e t e k

1. Ezt a helyzetet a magyar szakirodalomban részletesen elemezte Forgács Katalin "A tőkés agrárfejlődés dilemmája" c. könyvében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1974.
- 2/ Priebe, H.: Twenty years of agricultural policy. Review and forecast. /Az agrárpolitika husz éve. Elemzés és előre becslés./ Interconomics, 12. kötet. 1977. 3-4. 65-72. old. Közli: Gazdaságpolitikai Információk, 1977. 8. sz.
3. Az Európai Agrárközgazdászok Társaságának második konferenciája. 1978. szept. 4-9. Ism.: Pálovics Béláné, Közgazdasági Szemle, 1979. 2. sz. 233. old.
4. Berichte und Informationen. /Hírek és információk./ Közli: MTI Gazdasági cikkek a nemzetközi sajtóból, 1979. 16. sz. 60. old.
5. IFS /W. Peters/ Wirtschaftumschau. Landwirtschaftliche Betriebsgrößenstruktur und entwicklung. /Gazdasági körkép. A mezőgazdasági üzemek strukturája és fejlődése./ Agrarwirtschaft, 1978. 2. sz. 117. old. /Az adatok a tanulmányban található táblázat alapján számítva./
6. Ugyanott, 116. old. /Számított adatok/
7. Pálovics Béláné: I.m. 233. old.
8. IflM /K. Frenz/ Wirtschaftumschau. Zahlen zum Ackerschlepper- und Landmaschinenmarkt in der BR Deutschland. /Gazdasági körkép. A traktor- és a mezőgazdasági géppiac az NSzK-ban./ Agrarwirtschaft, 1978. 2. sz. 52. old. /Az adatok a tanulmányban található táblázat alapján számítva./
9. Dr. E. Bitterman und Dr. B. Lohman: Produktion und Wertschöpfung der Landwirtschaft in der Bundesrepublik. /Termelés és értéktermelés a Szövetségi Köztársaság mezőgazdaságában./ Agrarwirtschaft, 1978. 5. sz. 129-144. old.
10. IflM /K. Frenz/: I.m. 51. old.
11. Ugyanott. 51. old.
12. Dr. E. Bitterman und Dr. B. Lohman: I.m. és Dr. E Bitterman und Dipl.-Ing. agr. M. Schmidt: Produktion und Wertschöpfung der Landwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland. /Termelés és értéktermelés a Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdaságában./ Agrarwirtschaft, 1979. 3. sz. 65-81. old. /Az adatok a tanulmányokban található táblázatok alapján számítva./
13. Ugyanott.
14. Ugyanott.
15. IflM /K. Frenz: I.m. 53. old. /Számított adatok/
16. Bitterman und Lohman: I.m. 14.0. old. és Bitterman und Schmidt: i.m. 71. old. /Számított adatok/

17. Dr. E. Bitterman und Dr. B. Lohman: I.m. 129. old. /Számított adatok/
18. Dr. E. Bitterman und M. Schmidt: I.m. 71. old. /Számított adatok/
19. Ugyanott 80. old. /Számított adatok/
20. Pálovics Béláné: I.m.
21. Dr. E. Bitterman und M. Schmidt: I.m. 80. old. /Számított adatok/
22. The EEC's farm policy. /Az EGK farmpolitikája/. The Economist 1978. ápr. 1. Közli: Gazdaságpolitikai Információk, 1978. 7. sz. 335-336. old.
- 23/ Ugyanott, 336. old.
- 24/ Ugyanott, 336. old.

Dr. Tóth, László:

Die neuen Züge der technischen Entwicklung und der
Zusammenbruch der west-europäischen Agrarpolitik

/Resümee/

Der Aufsatz beschäftigt sich mit den neuen Problemen der technischen Entwicklung, die im den 70-er Jahren einen Einfluss auf die westeuropäischen Agrarverhältnisse und Agrarpolitik geübt haben. Der Verfasser stellt fest, dass die angewandte landwirtschaftliche Technik mit der Landgutstruktur in einen immer schärferen Widerspruch kommt. Die Übermechanisierung ist besonders im Falle der Traktoren zu bemerken und mit der Verbreitung der leistungstarken Traktoren ist die Traktorenleistung in den kleinsten Betrieben fast 2,5-mal grösser als die in den Betrieben über 50 ha.

Eine ähnliche Tendenz ist im Bezug des Materialverbrauches besonders des Mineraldüngers zu beobachten.

Durch die technischen Veränderungen veranlasst, vermehren sich die Kosten, die im gegebenen Falle die Rentabilität und damit die Sicherheit der Wirtschaftsführung der Kleinwirtschaften verringern. Das erzwungene Investitionstempo verursacht eine wachsende Verschuldung.

Diese Lage ist die Folge der bisherigen monopolistischen agrarprotektionistischen Politik der EWG. Zugleich ist es auch offenbar, dass diese Politik selbst in eine kritische Lage geraten ist.